

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГУЗЬ ЄВГЕНІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 347.3

РУХОМЕ МАЙНО ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1

12.00.03 – цивільне право; цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, доцент **Сліпченко Святослав Олександрович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін;

– кандидат юридичних наук, доцент **Жилінкова Олена Вячеславівна**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету.

Захист відбудеться "17» червня 2015 р. о 10-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано "15" травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю.Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Цивільний оборот рухомого майна характеризується значно більшою оперативністю, ніж нерухомого. У зв'язку з цим об'єкти рухомого майна у порівнянні з нерухомістю, відрізняється різноманітністю форм, а тому здатні задовольнити ширший діапазон інтересів учасників цивільних відносин. Багато науковців дотримуються позиції, що особливий правовий режим нерухомих речей пов'язаний з їх високою вартістю. Проте слід зазначити, що деякі об'єкти рухомого майна можуть бути значно дорожчими за ціною ніж нерухомого, зокрема, якщо ними є витвори мистецтва, прикраси, валютні цінності тощо. Наведене дає змогу стверджувати, що основу розмежування рухомого та нерухомого майна становлять саме фізичні властивості відповідних об'єктів, а також окремі вимоги законодавства до їх цивільного обороту, що в цілому дають підстави відрізняти правові режими відповідних груп об'єктів правовідносин і встановлюють особливі вимоги до виникнення, переходу та припинення прав на них.

Незважаючи на те, що система об'єктів рухомого майна задовольняє досить широке коло суспільних потреб, вчені-цивілісти обійшли своєю увагою розгляд їх цивільного обороту в комплексному розрізі, у зв'язку з чим відповідна проблематика наразі потребує безпосереднього дослідження.

Науково-теоретичну базу вивчення цивільного обороту рухомого майна становлять праці вітчизняних і зарубіжних вчених юристів зокрема: М. М. Агаркова, Ч. Н. Азімова С. С. Алексєєва, О. І. Антонюка, Т. О. Ариванюка, А. З. Баранюка, І. А. Безклубого, Т. В. Боднар, І. В. Болокан, В. І. Борисової, М. І. Брагінського, В. А. Васильєва, І. В. Венедіктової, В. В. Вітрянського, Н. В. Вороніна, М. К. Галянтича, Ю. С. Гамбарова, А. Б. Гриняка, С. Д. Гринько, Д. Д. Грімма, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, М. В. Домашенко, М. М. Дякович, І. В. Жилінкової, О. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, О. С. Іоффе, І. С. Канзафарової, Т. С. Ківалової, М. В. Коссака, О. В. Кохановської, О. О. Красавчикова, М. В. Краснова, Н. С. Кузнецової, О. А. Кузнецова, В. І. Курило, Є. О. Крашеніннікова, В. А. Кройтора, І. М. Кучеренка, В. В. Луця, Р. А. Майданика, Н. І. Майданик, Д. І. Мейера, І. П. Малютіної, Є. О. Мічуріна, О. О. Отраднкової, С. О. Погрібного, І. О. Покровського, В. Д. Примака, К. П. Пейчева, О. П. Печеного, О. М. Родіонова, Я. М. Романюка, З. В. Ромовської, О. І. Сафончик, В. І. Синайського, К. І. Скловського, С. О. Сліпченка, А. В. Соловійова, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, Є. О. Суханова, В. І. Труби, К. А. Флейшиць, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонова, О. І. Харитонкової, Н. Ю. Христенка, Ю. Ю. Цал-Цалко, Ю. І. Чалого, Я. М. Шевченко, А. О. Шевиріна, Р. Б. Шишки, С. І. Шимон, О. С. Яворської, А. С. Яковлева, В. Л. Яроцького та інших.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава

Мудрого 21 грудня 2012 року, протокол № 4 і узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого у межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ 0111U000963).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні юридичної природи та правового режиму рухомого майна, особливостей участі рухомого майна у цивільному обороті, а також специфіки захисту прав учасників цивільних правовідносин, об'єктом яких є рухоме майно.

Поставлена мета зумовлює наступні завдання наукового пошуку:

- охарактеризувати рухоме майно як об'єкт цивільних правовідносин, визначити його правову природу;
- провести аналіз теоретичних підходів до співвідношення категорій «майно» та «рід» у цивілістиці;
- визначити загальні підстави участі об'єктів рухомого майна в цивільному обороті;
- розглянути особливості вчинення правочинів, що опосередковують перехід рухомого майна у власність або володіння та користування учасників цивільного обороту;
- надати характеристику цивільно-правових способів захисту прав та законних інтересів учасників речових та змішаних правовідносин з приводу рухомого майна.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, що виникають із приводу переходу у власність або володіння рухомого майна.

Предметом дослідження є рухоме майно як об'єкт цивільних правовідносин.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи виступає діалектичний метод. Також були використані інші методи і прийоми наукового пізнання. Зокрема, методи аналізу та синтезу було використано для дослідження природи рухомого майна як об'єктів цивільних правовідносин (підрозділи 1.1 – 1.3), надання характеристики способам захисту учасників правовідносин, предметом яких є рухоме майно (підрозділи 3.1 – 3.3). Структурно-функціональний метод дав змогу визначити передумови перебування рухомих речей в цивільному обороті (підрозділ 2.1), охарактеризувати правомочності володільця речових прав на об'єкти рухомого майна щодо їх захисту (підрозділ 3.1), провести групування правочинів щодо передачі рухомого майна у власність (підрозділ 2.2) та у тимчасове користування (підрозділ 2.3).

Використання логіко-семантичного методу сприяло формулюванню визначення рухомого майна (підрозділ 1.1), встановленню правового режиму рухомого майна (підрозділ 1.2), з'ясуванню специфіки захисту прав на рухоме майно (підрозділ 3.1) тощо. Крім того, у процесі проведення дослідження було використано герменевтичний метод, який дав змогу проаналізувати положення законодавства, судову практику та практику правозастосування у сфері обороту рухомих речей, визначити їх особливості та характерні риси.

Наукова новизна отриманих результатів Новизна результатів дисертації полягає в тому, що вона є однією з перших комплексних науково-дослідних робіт, в якій надається визначення правової природи рухомого майна як об'єкта цивільних правовідносин, визначаються особливості встановленого для нього правового режиму та специфіка участі у цивільному обороті. У ході дослідження було отримано такі основні наукові результати:

уперше:

– визначено порядок встановлення законності володіння рухомою річчю у разі неправомірного "подвійного" її відчуження власником декільком іншим учасникам цивільного обороту; обґрунтовано, що внаслідок конкуренції прав визначення переважності правомочностей набувачів на рухому річ залежить не тільки від першості набуття ними суб'єктивного права, а й від характеру, змісту та обсягу відповідних суб'єктивних прав, якими наділені конкурентні учасники правовідносин (право власності та інше речове право, речове і зобов'язальне право тощо); доведено, що права особи, яка набула відповідне майно раніше, і яке супроводжується фактичним володінням таким майном, мають пріоритети захисту;

– обґрунтовано, що крім матеріальності, переміщуваності, оборотоздатності й вартісного характеру всім різновидам рухомого майна властива ознака предметної автономії, врахування якої дозволяє характеризувати його як відокремлене (фізично або юридично) від інших об'єктів цивільних прав оборотоздатне матеріальне благо, на яке поширюється правовий режим відповідного різновиду рухомого майна;

– доведено, що захист прав на рухомі речі від будь-яких незаконних посягань підлягає розгляду не як окреме суб'єктивне цивільне право, а як одна із його правомочностей поряд із правами на власні дії та на чужі дії; наведено аргументи на користь того, що ця правомочність, хоча і тяжіє до набуття характеру самостійного права, проте не має необхідного для цього рівня автономності, виконуючи роль забезпечувального елемента змісту кожного суб'єктивного цивільного права;

– розмежовано юрисдикційні та неюрисдикційні способи індивідуальної охорони цивільних прав та законних інтересів учасників цивільного обороту рухомого майна; визначено, що юрисдикційними способами є дії компетентних органів державної влади та/або місцевого самоврядування, спрямовані на недопущення порушень прав та законних інтересів відповідних осіб стосовно такого майна, що вчиняються з використанням превентивних засобів та в рамках проведення організованих заходів загального або індивідуального характеру чи у судовому порядку; неюрисдикційну індивідуальну охорону запропоновано розглядати як використання превентивних засобів, а також вжиття відповідних заходів з метою недопущення порушень прав та законних інтересів стосовно рухомого майна, здійснюються учасниками цивільних правовідносин самостійно без звернення до компетентних органів державної влади та/або місцевого

самоврядування;

удосконалено:

– визначення правового режиму окремих різновидів рухомого майна як нормативно закріпленого щодо кожного об'єкта рухомості порядку правового регулювання цивільних відносин щодо набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав учасників цивільного обороту на відповідний матеріальний об'єкт цивільних прав;

– наукові положення щодо правової природи цінних паперів та грошей як різновидів матеріальних благ, на які поширено правовий режим рухомих речей як оборотоздатних об'єктів цивільних прав; доведено, що віднесення бездокументарних цінних паперів та безготівкових грошей до різновидів рухомих речей пов'язується з їх правовим режимом і потенційною здатністю бути втіленими в матеріально-просторову форму (документарна форма цінних паперів та готівкова форма грошей);

– положення щодо того, що з огляду на існування в цивільному обороті речей, на які поширено правовий режим нерухомості (повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації), просторова переміщуваність не може розглядатися як єдиний критерій розмежування рухомих та нерухомих речей; доведено, що просторова переміщуваність у сучасних умовах може розглядатися виключно в аспекті корисних властивостей речі і визначатися як здатність рухомої речі бути використаною за її цільовим призначенням лише з урахуванням її можливості бути вільно переміщеною у просторі;

– правові підстави на розмежування обтяжень права власності на рухоме майно та його обмежень у зв'язку з встановленням похідних речових прав стосовно нього; обґрунтовано, що таке розмежування проводиться за критеріями суб'єктної спрямованості та наслідків відповідних дій; визначено, що похідні речові права на рухоме майно наділяють свого носія окремими правомочностями власника шляхом їх тимчасового переходу від останнього, у той час як обтяження лише обмежують (блокують) окремі правомочності власника без наділення ними інших учасників цивільного обороту; доведено, що наслідком встановлення похідних речових прав є тимчасова неможливість реалізації його власником правомочностей володіння та користування, тоді як наслідком встановлення обтяжень вважаються правомочності розпорядження, хоча факультативним наслідком обтяжень може виступати блокування правомочностей власника щодо володіння та користування майном;

набули подальшого розвитку:

– положення щодо критеріїв та меж подільності рухомих речей; доведено, що в основу подільності індивідуально визначених рухомих речей покладено кумулятивний критерій, який позначає можливість окремих складових складної рухомої речі бути використаними для

задоволення потреб учасників цивільного обороту в частині, меншій за можливості, що забезпечуються складною річчю в цілому;

– цивілістичні підходи щодо умов, які визначають здатність рухомих речей перебувати в цивільному обороті; з'ясовано, що такими умовами стосовно рухомих речей є: по-перше, фізичне існування речі; по-друге, встановлення стосовно такої речі відповідного правового режиму, по-третє, потенційна можливість переходу її у власність інших учасників цивільного обороту; обґрунтовано, що відсутність хоча б однієї з наведених умов унеможливує розгляд відповідного матеріального блага як різновиду рухомих речей, на які поширюється правовий режим оборотоздатних матеріальних об'єктів цивільних прав;

– підходи до вирішення питання щодо умов застосування прогібіторного позову; визначено, що такими умовами є перебування речі у власника, наявність реальної загрози порушення права власника іншими особами у майбутньому, а також початок вчинення дій, які можуть порушити право власності у майбутньому, немає законних підстав (припису закону, договору сторін тощо); обґрунтовано, що реальність загрози для використання прогібіторного позову має розглядатися як її невідворотність інакше як допустимими законом способами захисту, оскільки в іншому випадку існує ризик необґрунтованого застосування відповідних захисних механізмів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані, зокрема, *у науково-дослідницькій сфері* – для подальших досліджень природи окремих рухомих речей та особливостей їх цивільного обороту; *у законотворчій діяльності* – для вдосконалення положень ЦК України, зокрема статей 388, 770, 788 тощо; *у правозастосовній діяльності* – для використання суб'єктами правозастосування та правореалізації при вирішенні конкретних практичних ситуацій, судами – при розгляді відповідних категорій справ; *у навчально-методичному процесі* – при викладанні навчальної дисципліни «Цивільне право» та при підготовці підручників і науково-практичних, навчально-методичних посібників.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення та їх аргументація, рекомендації практичного характеру, що містяться в дисертації, обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також були оприлюднені на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 21 грудня 2012 року), «Сучасні проблеми цивілістики» (м. Харків, 20 грудня 2013 року), «Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права» (м. Харків, 15 лютого 2013 року), «Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 18 квітня 2013 р.), «Становлення громадянського суспільства в Україні: нормативно-правове підґрунтя» (м. Дніпропетровськ, 02 червня 2013 року), «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 07 – 08 червня 2013 року), «Сучасні проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 19 грудня 2014

року).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у дванадцяти наукових публікаціях, серед яких дві статті надруковано у наукових фахових виданнях України, три статті - у виданнях інших держав, з наряду, з якого підготовлено дисертацію і сім тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, 9 підрозділів висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 220 сторінок, із яких основного тексту – 200, кількість використаних джерел – 206 найменувань (на 20 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами і темами, визначено об'єкт, предмет, мету, задачі та методологічну основу роботи. Сформульовано основні теоретичні положення наукової новизни, на підставі чого висвітлено теоретичне і практичне значення одержаних результатів, а також надано інформацію щодо їх апробації.

Розділ 1 «Теоретичні положення щодо рухомого майна як об'єкта цивільних правовідносин» присвячений дослідженню правової природи рухомого майна, співвідношенню категорій «майно», «рухоме майно» та «речі», а також класифікації рухомих речей.

У підрозділі 1.1 «Правова природа рухомого майна» вивчаються ознаки рухомого майна, його правовий режим, а також відмінності між рухомими та нерухомими речами.

Встановлено, що поділ майна на рухоме та нерухоме може проводитися за простим та складним (ускладненим, комплексним) критерієм. За простим критерієм поділ майна відбувається за ознакою переміщуваності, тобто за фізичними властивостями, а за складним – із врахуванням при кваліфікації виду речі не лише фізичних властивостей, а й юридичного (формального) критерію, тобто віднесення майна до певного виду положеннями законодавства.

Обґрунтовано, що класична тілесна рухома річ, крім переміщуваності, характеризуються такими ознаками, як матеріальність, наявність цільового призначення та специфічним правовим режимом. Матеріальність характеризує річ як об'єкт матеріального світу, який має просторові габарити й певний об'єм, площу та вагу. Такою річчю є матеріальний об'єкт, опрідметнений, втілений в конкретну фіксовану речову форму. У свою чергу наявність призначення дозволяє розглядати річ як економічно та соціально корисний об'єкт цивільних правовідносин. Специфічний правовий режим рухомого майна визначається вимогами законодавства щодо його цивільного обороту, встановлюючи вимоги до вчинення з ним правочинів та реалізації прав осіб

стосовно такого майна.

Підрозділ 1.2 «Співвідношення категорій «майно» та «речі» у цивілістиці» присвячено дослідженню смислового змісту та обсягу категорій «майно», «рухоме майно» та «речі» з позицій цивільного обороту об'єктів правовідносин.

Визначено, що запровадження на рівні положень законодавства категорій «майно» та «речі» є результатом розвитку ринкових відносин, що створюють необхідність понятійно-категоріального позначення всієї сукупності майнових активів певного суб'єкта і, як наслідок, збагачення категоріального апарату сфери цивільного обороту речей.

Запропоновано проводити розмежування обсягів категорій рухомого майна та рухомих речей на підставі апробованого римськими юристами критерію тілесності та безтілесності об'єктів правовідносин, в основу якого покладено таку властивість, як наявність або відсутність матеріального (речового) втілення такого об'єкта. З огляду на наведене, у вітчизняному цивільному обороті під рухомими речами розуміють як тілесні, так і безтілесні речі. Тілесними є предмети матеріального світу, що мають речову форму. У свою чергу класичними безтілесними речами виступають об'єкти, що мають нематеріальний, однак матеріалізований характер і в деяких випадках можуть набувати речової форми, зокрема цінні папери та безготівкові грошові кошти.

Рухоме майно є категорією, яка позначає всю повноту видів рухомих речей цивільного обороту, тобто речей тілесних та безтілесних, і, крім того, інших об'єктів правовідносин, що не віднесені до нерухомості, а тому є більш широкою за змістом, аніж рухомі речі.

Обґрунтовано, що рухоме майно як об'єкт цивільного обороту характеризується економічним змістом й майново-вартісним характером, оборотоздатністю (здатністю переходити від одного учасника правовідносин до іншого), а також предметною цілісністю та завершеністю.

У підрозділі 1.3 «Класифікація рухомих речей» проаналізовано критерії поділу рухомих речей на прості та складні, подільні й неподільні, а також проведено дослідження цінних паперів та грошей як особливих об'єктів цивільних правовідносин.

Обґрунтовано, що особливістю грошей та цінних паперів як об'єктів цивільного обороту є законодавчі вимоги щодо їх цивільного обороту, які запроваджують специфічний правовий режим таких об'єктів. Специфіка виникнення, переходу та припинення прав на таке майно пояснюється не лише їх правовою природою, а й формою існування, адже обидва об'єкти можуть мати бездокументарний та безготівковий характер відповідно. Названі форми об'єктів рухомого майна, проте, не впливають на порядок перебування грошей та цінних паперів у цивільному обороті, крім випадків, коли це прямо передбачено положеннями нормативно-правових актів.

Встановлено, що розмежування рухомого майна на подільне та неподільне має здійснюватися на підставі його цільового призначення. За такого розуміння подільними є речі, внаслідок операцій з якими утворюються дві або більше речей, що мають менші просторові властивості, ніж

річ, яка поділяється, та зберігають цільове призначення такої речі. У свою чергу зміна цільового призначення речі внаслідок здійснення її поділу свідчить про те, що така річ є неподільною.

У ході дослідження автором обґрунтовано, що в основу поділу всіх речей на прості і складні покладено критерій кумулятивності, відповідно до якого простими вважаються одноелементні речі, що є цільними та не містять додаткових елементів, а у свою чергу складними – є поєднання простих речей за формальними ознаками, наприклад, цільовим призначенням, або за функціональними можливостями, тобто здатністю в сукупності породжувати якості, що не дорівнюють якостям простої сукупності всіх складових.

Розділ 2 «Вчинення правочинів щодо рухомого майна» присвячено науковому аналізу системи правочинів, що опосередковують перехід права власності на рухоме майно та передачу його в тимчасове користування.

У підрозділі 2.1 «Загальні підстави участі об'єктів рухомого майна в цивільному обороті» досліджено умови цивільної оборотоздатності об'єктів рухомого майна.

Визначено, що умовами перебування рухомого майна, зокрема, тілесних та безтілесних речей, у цивільному обороті є об'єктоздатність та наявність права власності як сукупності правомочностей володіння, користування та розпорядження. Об'єктоздатність тілесних речей визначається їх споживчою цінністю, проявом чого є можливість задоволення інтересів учасників цивільного обороту, а об'єктоздатність безтілесних речей, зокрема суб'єктивних прав (речових прав на рухомі речі), - зв'язком такого права з реальним майновим благом, наприклад, річчю, до якого воно встановлене, який виникає в умовах відносного або абсолютного цивільного правовідношення з обов'язком боржника здійснити визначене майнове надання, що забезпечує майнову цінність суб'єктивного права як об'єкта правовідносин. Цінність такого юридичного зв'язку зумовлюється можливістю виникнення стосовно безтілесних речей різного роду прав й окремих правомочностей, але не виключно можливістю переходу у власність між учасниками правовідносин.

Право власності забезпечує можливість переходу прав на рухоме майно, а також виникнення щодо нього окремих прав інших учасників цивільного обороту.

Досліджуючи особливості цивільного обороту рухомого майна автор робить висновок, що положеннями законодавства можуть встановлюватися обмеження переходу прав на рухоме майно, що, як правило, пов'язано із суспільною небезпечністю відповідних об'єктів, їх здатністю спричинити шкоду життю та здоров'ю учасників цивільних правовідносин.

Підрозділ 2.2 «Вчинення правочинів щодо передачі рухомого майна у власність» присвячено дослідженню правових механізмів переходу права власності на рухоме майно між учасниками цивільних правовідносин.

Автором робиться висновок, що механізм переходу прав на рухоме майно у формі речей

формально «розшаровується», оскільки не завжди супроводжується набуттям у володіння самої речі. У зв'язку з цим в цілому обороті рухомого майна може мати місце три основні моделі переходу прав й речі у власність певної особи. Перша модель характеризує отримання у володіння (панування) речі перед набуттям права власності на неї. Така ситуація є можливою, наприклад, коли відповідна річ знаходиться в орендаря, який набуває її у власність. Друга модель передбачає отримання речі у володіння одночасно з набуттям права власності на неї. Щодо третьої моделі, то вона застосовується у випадках, коли, наприклад, на момент укладення правочину річ не перебуває у пануванні ані відчужувача, ані набувача, зокрема, знаходиться в оренді у третьої особі.

Проведено розмежування безпосереднього та опосередкованого володіння рухомим майном в ситуаціях його відчуження власником декільком учасникам цивільного обороту. Визначено, що ознаками безпосереднього (юридичного) володіння є: 1) придбання особою майна першою, порівняно з другим набувачем; 2) потенційність, однак незабезпеченість конкретного панування над об'єктом, оскільки той перебуває у іншої особи. У свою чергу ознаками опосередкованого (фактичного) володіння є: 1) придбання майна особою другою, порівняно з першим набувачем; 2) конкретне панування над об'єктом (його тримання), оскільки той перебуває у відповідної особи.

У підрозділі 2.3 "Вчинення правочинів щодо передачі рухомого майна у тимчасове користування" досліджено систему правочинів та юридичні механізми, що опосередковують виникнення похідних речових прав на рухоме майно в учасників цивільних правовідносин.

Визначено, що в сучасних правових системах правова природа похідних речових прав на майно розглядається в двох аспектах. З одного боку, похідні речові права (всі речові права відмінні від права власності) на рухоме майно є обмеженнями правомочностей власника стосовно такого майна, а тому і права власності в цілому. З другого - такі права є юридично обумовленими можливостями їх носіїв здійснювати володіння та користування річчю, яка перебуває у власності інших учасників цивільного обороту. Разом із тим автор робить висновок, що похідні речові права за своєю природою не є обтяженнями, адже не перешкоджають власнику розпоряджатися ним, а лише встановлюють особливий режим володіння та користування відповідними речами.

У наведеному ключі обґрунтовано позицію, відповідно до якої розмежування обтяжень прав на рухоме майно та обмежень, що встановлюються похідними речовими правами, здійснюється на підставі критерію суб'єктної спрямованості та наслідків. Зокрема, суб'єктна спрямованість означає, що похідні речові права на рухоме майно мають носія, тобто наділяють конкретну особу певними правомочностями стосовно майна, яке не перебуває у її власності, шляхом обмеження і, водночас, їх передачі від власника. У той же час обтяження лише обмежують (блокують) окремі правомочності власника без наділення ними інших учасників цивільного обороту. При цьому похідні речові права, як правило, обмежують правомочності володіння та користування, однак не

розпорядження. У свою чергу обтяження унеможливають в основну розпорядження, однак не володіння та користування майном.

Розділ 3 «Захист прав учасників правовідносин, об'єктом яких є рухоме майно» присвячено дослідженню природи охорони та захисту прав суб'єктів правовідносин з приводу рухомого майна, а також особливостей використання відповідних цивільно-правових способів.

У підрозділі 3.1 «Загальні положення про захист прав учасників цивільних правовідносин, об'єктом яких є рухоме майно» проаналізовано співвідношення охорони та захисту прав відповідних суб'єктів, а також визначено особливості застосування способів захисту у відносинах, що виникають з приводу рухомого майна.

Встановлено, що захист цивільних прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин є невід'ємною частиною механізму правого регулювання, адже лише завдяки забезпеченню протекційними юридичними конструкціями цивільні суб'єктивні права мають потенціал для того, щоб бути застосованими, а також відновленими у разі їх порушення іншими учасниками цивільних правовідносин.

У процесі дослідження автором обґрунтовано, що цивільно-правова охорона й захист майнових прав та законних інтересів, незважаючи на їх змістовну близькість, є різними за значенням та обсягом правовими категоріями. Охорона майнових прав є більш ширшим поняттям, яке охоплює комплекс правових норм та конкретних заходів, що вживаються учасниками правовідносин з метою недопущення створення перешкод у реалізації ними правомочностей стосовно об'єктів правовідносин, зокрема рухомого майна. У свою чергу захист майнових прав є поняттям більш вузьким і на відміну від охорони, яка вважається пасивною, характеризується активністю і реалізацією на стадії порушення або постпорушення прав та законних інтересів учасників правовідносин з метою їх поновлення. У такому ключі цивільно-правовий захист прав на рухоме майно можна визначити як сукупність цивільно-правових способів (заходів), за допомогою яких впливають на порушників прав та законних інтересів учасників майнових відносин з метою поновлення таких прав.

Підрозділ 3.2 «Речово-правові способи захисту прав власників рухомого майна» присвячено дослідженню особливостей використання учасниками правовідносин з приводу рухомого майна таких речово-правових способів захисту прав та законних інтересів, як віндикаційний, негаторний та прогібіторний позови, позов про визнання права власності та інших.

Визначено, що аналіз класичних речово-правових способів захисту прав учасників правовідносин із приводу рухомого майна, зокрема, віндикації та негаторного позову, а також відповідних положень законодавства підтверджує, що вітчизняною правовою системою проведено рецепцію способів володільницького захисту речових прав, поширеного в правій системі стародавнього риму. Зокрема, виокремлюючи право володіння як правомочність власника

стосовно об'єкта права власності (ст. 317 ЦК України), а також як самостійне суб'єктивне право учасників цивільного обороту, які не є власниками (ст. 395 ЦК України), положення законодавства наділяють таких учасників можливостями використовувати весь інструментарій речово-правових способів для захисту володіння навіть від власника відповідного майна (ст.396 ЦК України). Крім того, положення ст. 397 та 398 ЦК України розмежовують володіння (*possessio*) та тримання (*detentio*), які можна співвіднести як титульне та безтитульне володіння відповідно. При цьому в аспекті положень ст. 395 та 400 ЦК України доведено, що обидві фігури з точки зору захисту є володінням, яке захищається законом.

На підставі аналізу природи прогібиторного позову автором розмежовано охорону як діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо попередження порушення прав та охорону як сукупність способів, що використовуються володільцем майна самостійно без звернення до юрисдикційних органів з метою такого попередження. У такому ключі прогібиторний позов є єдиним поки що визначеним наукою цивільного права, способом судової охорони. При цьому до юрисдикційних, однак, позасудових способів охорони прав учасників цивільного обороту рухомого майна автор відносить надання охоронних послуг публічними органами державної влади або місцевого самоврядування. Неюрисдикційними охоронними способами є використання відповідним суб'єктом превентивних засобів, що унеможливають заволодіння майном або проникнення в нього

У підрозділі 3.3 «Захист прав на рухомі речі у змішаних (речово-зобов'язальних) правовідносинах» проаналізовано особливості застосування протекційних механізмів у змішаних (речово-зобов'язальних) правовідносинах із приводу рухомого майна.

У процесі дослідження встановлено, що у сфері змішаних правовідносин виділяються підстави та наслідки (форми) застосування способів захисту прав їх учасників. Як підстава завжди виступає порушення зобов'язання, яке має форму невиконання або неналежного виконання умов правочину. У свою чергу наслідками є санкції, тобто несприятливі умови, які покладаються на порушника і мають форму деліктної вимоги, відмови від зобов'язання або його розірвання, реституції, кондикції або віндикації.

Аналізуючи особливості використання реституції автор робить висновок, що наразі в юридичній літературі спостерігається тенденція до її розгляду за межами традиційного уявлення, зокрема, не лише як способу захисту сторін недійсного зобов'язання, а й як повернення безпідставного збагачення, що є необґрунтованим у силу стирання в такому разі меж між реституцією та кондикцією. При цьому визначено, що реституція не може бути застосована до нікчемних правочинів через те, що для її застосування необхідний правовий зв'язок, що характеризується порушенням прав однієї зі сторін зобов'язання, внаслідок чого відбувається повне «згортання» наслідків відповідного зобов'язання. Однак із точки зору нікчемного правочину

між сторонами, по суті, немає зобов'язання.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні юридичної природи та правового режиму рухомого майна, особливостей участі рухомого майна у цивільному обороті, а також специфіки захисту прав учасників цивільних правовідносин, об'єктом яких є рухоме майно. Основні наукові і практичні результати дослідження є такими:

1. Об'єкти рухомого майна складають основний масив підстав виникнення майнових відносин між учасниками цивільного обороту. На відміну від нерухомих речей, створення яких є досить тривалим, введення в цивільний оборот рухомого майна відбувається набагато швидше. Крім того, на відміну від нерухомості рухоме майно має більше різновидів і призначень.

2. Розмежування рухомого та нерухомого майна проводиться на підставі фізичного та юридичного критеріїв. Фізичний визначається переміщуваністю майна у зв'язку з чим переміщувани у простої речі та інші матеріальні об'єкти правовідносин є майном рухомим. У свою чергу за юридичним (формальним) критерієм нерухомим майном є таке, яке віднесене до такого типу положеннями законодавства навіть при фізичній можливості його переміщення у просторі.

3. Категорії «майно», «рухоме майно» та «речі» співвідносяться між собою як загальне, часткове та особливе. Загальним є «майно», яке позначає права та обов'язки учасників цивільного обороту, а також інші об'єкти правовідносин. Поняттям майно охоплюється як рухоме так, і нерухоме майно, яке належить певній особі на праві власності або іншому речовому праві. Категорія «рухоме майно» поєднує в собі об'єкти цивільних правовідносин, які вільно переміщуються у просторі та охоплює як рухомі речі, так і суб'єктивні права. Найменшою за понятійним змістом з аналізованих категорій є «речі», які позначають опредметнені об'єкти матеріального світу та речові права (безтілесні речі).

4. Рухоме майно є об'єктом цивільних правовідносин, що може вільно переміщуватись у просторі без зміни його призначення. Тілесні речі як різновид рухомого майна класифікуються за критерієм складу на прості та складні, а за критерієм подільності на подільні та неподільні.

5. Рухоме майно виступає в цивільному обороті в рамках презумпції оборотоздатності. Оборотоздатність об'єктів рухомого майна в цивільному обороті визначається об'єктоздатністю та перебуванням майна у праві власності. Об'єктоздатність тілесних речей визначається їх споживчою цінністю тобто можливістю задоволення інтересів учасників цивільного обороту, а право власності забезпечує можливість переходу їх у власність.

6. У цивільному обороті об'єктів рухомого майна похідні речові права відіграють подвійну

роль. З одного боку, вони створюють додаткові можливості для своїх володільців у задоволенні інтересів шляхом володіння та користування річчю, що належить на праві власності іншій особі. З другого – похідні права не дозволяють власнику речі, щодо якої вони існують, повною мірою реалізовувати деякі свої правомочності стосовно такого майна.

7. Захист права власності й інших речових прав на рухоме майно є складовою частиною більш широкого поняття охорони. Цивільно-правова охорона прав та законних інтересів учасників цивільного обороту розглядається як превентивний та виховний вплив положень законодавства на суб'єктів права з метою недопущення вчинення нами дій, що порушують такі права й законні інтереси. Захист цивільних прав та законних інтересів є вчиненням особою дій, що спрямовані на припинення порушення та ліквідацію наслідків його вчинення.

8. Аналіз положень вітчизняного законодавства доводить дві визначальні для цивільного обороту рухомого майна обставини. Першою є розмежування володіння як правомочності власника рухомого майна та як окремого похідного речового права на таке майно, що виникає у інших учасників цивільного обороту. Другою є те, що положення вітчизняного законодавства наділяють фактичних володільців можливостями використовувати весь інструментарій речово-правових способів для захисту володіння навіть від власника майна (стаття 396 ЦК України).

9. Речово-зобов'язальні правовідносини передбачають можливість використання їх учасниками у триваючих зобов'язальних відносинах як зобов'язально-правових, так і речово-правових способів захисту.

10 Розмежування протекційних способів як віндикація, кондикція, деліктна вимога та реституція проводиться на підставі таких умов як збереження майна в натурі, перебування його у порушника, наявність юридичного зв'язку між власником майна та порушником до вчинення порушення.

11. З метою вдосконалення правого регулювання цивільних правовідносин з приводу рухомого майна наразі існує потреба у внесенні змін до низки положень нормативно-правових актів, зокрема:

а) необхідно внести зміни до частини першої статті 178 ЦК України та викласти у такій редакції: «Об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої, якщо вони є оборотоздатними в порядку правонаступництва чи спадкування або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, на що прямо вказано в законі, або якщо вони не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи». Частину другу зазначеної статті пропонується виключити;

б) статтю 388 ЦК України пропонується доповнити частиною четвертою, викласти її у такій редакції: «Добросовісний набувач вважається власником майна, має всі права та обов'язки, які виникають з приводу володіння майном, залежно від подачі віндикаційного позову щодо такого

володіння»;

в) у частину першу статті 770 ЦК України пропонується внести зміни, вказавши що «у разі зміни власника речі, переданої у найм, до нового власника переходять права та обов'язки наймодавця. Права та обов'язки наймача визначаються договором, який був укладений до того, як майно перейшло до нового власника, проте ці права і обов'язки можуть бути змінені за волею сторін»;

г) статтю 788 ЦК України пропонується викласти в такій редакції: «предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових або інтелектуальних невиробничих потреб особи».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гузь Є.В. «Майно» як цивілістична категорія [Текст] / Є.В. Гузь // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Вип. №21. – Ч. II. – Том 1.Серія Право. – Ужгород, 2013. – С. 182 – 185.

2. Гузь Є.В. Майнові відносини та їх характерні ознаки [Текст] / Є.В. Гузь // Бюлетень Міністерства юстиції України. – Вип. – №12 (грудень). – К., 2013. – С. 112–118.

3. Гузь Є.В. Проблеми віндикації в цивілістиці і правозастосовчій практиці [Текст] / Є.В. Гузь // Часопис Київського університету права. – Вип. №2. – К., 2014. – С. 207–211.

4. Гузь Е.В. Право требования как особая разновидность имущества [Текст] / Е.В. Гузь // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. – №1 (26). – 2014. – Волгоград, 2014. – С. 272–275.

5. Гузь Є.В. Набувальна давність як підстава виникнення права власності на рухоме майно в Україні [Текст]/ Є.В. Гузь// Проблеми законності: зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, р. 2014 – Вип. 127. – С. 48–54.

6. Гузь Є.В. Рухоме майно як об'єкт цивільних прав [Текст] / Є.В. Гузь // Сучасні проблеми цивілістики: матеріали “круглого столу”, присвяченого пам'яті професора Чингізхана Нуфатовича Азімова, 21 грудня 2012р. / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – С. 142–145.

7. Гузь Є.В. Подільні та неподільні речі як об'єкти цивільних правовідносин та їх власності [Текст] / Є.В. Гузь //Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 20 грудня 2013 р./ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Х., 2013. – С. 150–154.

8. Гузь Є.В. Оборотоzдатність рухомого майна [Текст] / Є.В. Гузь //Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права: матеріали міжнародної науково-

практичної конференції, присвяченої 91-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова, 15 лютого 2013р. Національний університет «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – С. 271–274.

9. Гузь Є.В. Personal Property Leases in Louisiana [Текст] / Є.В. Гузь // Проблеми розвитку юридичної науки в дослідженнях молодих учених, 18 квітня 2013р. / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х., 2013. – С. 52–55.

10. Гузь Є.В. Речі і об'єкти речових прав [Текст] / Є.В. Гузь // Становлення громадянського суспільства в Україні: Нормативно-правове підґрунтя. Громадська Організація «Правовий світ» Том 1. – матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 2 червня 2013 р. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 52–54.

11. Гузь Є.В. Речові права та правомочності, що визначають зміст цих прав [Текст] / Є.В. Гузь // Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 07-08 червня 2013р.) // ГО «Причорноморська фундація права». – Одеса, 2013. – С. 38–40.

12. Гузь Є.В. Майно та речі як об'єкт цивільних прав [Текст] / Є.В. Гузь // Сучасні проблеми цивілістики: матеріали “круглого столу”, присвяченого пам'яті професора Чингізхана Нуфатовича Азімова, 19 грудня 2014р./ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого». – Харків, 2014. – С. 113–116.

АНОТАЦІЯ

Гузь Є. В. Рухоме майно як об'єкт цивільних правовідносин. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2015 р.

Дисертаційне дослідження присвячене науковому аналізу правової природи рухомого майна як об'єкта цивільних правовідносин, його ознак, місця в системі об'єктів цивільного обороту, а також особливостям використання способів захисту прав учасників правовідносин, предметом яких є рухоме майно.

Аналізуються категорії «рухоме майно» та «рухомі речі», визначається їх співвідношення. Досліджуються критерії поділу рухомого майна на просте та складне, а також подільне й неподільне. Обґрунтовується, що ознаками рухомого майна є переміщуваність, матеріальність, наявність цільового призначення та специфічний правовий режим. Наводиться характеристика особливостей цінних паперів та грошей як об'єктів цивільних правовідносин.

Розглядаються підстави перебування тілесних та безтілесних речей у цивільному обороті. Досліджується система правочинів із рухомими майном, спрямованих на його перехід у власність інших учасників цивільного обороту, а також у їх тимчасове користування. Визначено умови та особливості застосування таких способів захисту, як віндикація, реституція, кондиція, деліктна вимога та інші.

Ключові слова: рухоме майно, рухомість, правовідносини, захист, речові права, речі, об'єкти

АННОТАЦІЯ

Гузь Е.В. Движимое имущество как объект гражданских правоотношений. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2015 г.

Диссертационное исследование посвящено научному анализу правовой природы движимого имущества как объекта гражданских правоотношений, определению его характерных признаков, места в системе объектов гражданского оборота, а также особенностей использования способов защиты участниками соответствующих правоотношений.

Проводится исследование и разграничение категорий «движимое имущество» и «движимые вещи». Доказывается, что в основу разграничения приведенных категорий закладывается критерий деления вещей на телесные и бестелесные, который применялся в древнеримском гражданском праве. В связи с этим все движимые вещи разделяются на телесные (которые имеют предметное олицетворение) и бестелесные (которые не воплощены в телесную форму), например вещные права. В свою очередь категория «движимое имущество» обозначает не только телесные и бестелесные вещи, но и другие объекты гражданского оборота, которые не отнесены к недвижимости, например, разного рода права и обязанности, отличные от вещных. В таком ключе движимые вещи обозначают лишь часть объектов, которые поглощает категория «движимое имущество».

Исследуются критерии деления имущества на движимое и недвижимое. Доказывается, что основой такого деления может быть положен простой либо сложный критерий. Первый основывается на перемещаемости вещи, а второй - на формальном подходе, согласно которому положениями законодательства к движимому имуществу могут быть отнесены и недвижимые по физическому критерию вещи.

Проводится исследование условий пребывания движимого имущества в гражданском

обороте. Обосновывается, что такими условиями являются объектоспособность и наличие права собственности на объект. При этом доказывается, что объектоспособность телесных вещей определяется их потребительской ценностью, а бестелесных, в частности, субъективных прав, – их связью с реальным имущественным благом. В свою очередь наличие права собственности на объект правоотношений позволяет ему переходить на законном правовом основании от одного участника гражданского оборота к другому.

Научному анализу подданы вопросы ограничения гражданской оборотоспособности движимого имущества. Исследуются механизмы перехода права собственности на движимое имущество, а также механизмы возникновения производных (вторичных) прав на них. Анализируется природа непосредственного и посредственного права владения движимым имуществом. Рассматриваются особенности охраны и защиты прав участников правоотношений, предметом которых является движимое имущество.

Ключевые слова: движимое имущество, движимость, правоотношения, защита, вещные права, вещи, объекты

ANNOTATION

Guz E.V. Movable property as an object of civil legal relationships. – Manuscript.

The Dissertation for obtaining of Scientific degree of Candidate of Legal sciences on specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

Dissertation research is devoted to scientific analyzes of legal nature of movable property as an object of civil legal relationships as well as its signs, place in a system of objects of legal civil circulation, features of use of right protection means by subjects of legal relations that arise from movable property.

The categories of “movable property” and “movable things” are analyzed and its correlation is researched. It’s being analyzed the criteria for division of movable property on simple and complex, divisible and indivisible. The author proves that movable property has the following features: removability, materiality, purpose, specific legal regime. The features of securities and money as objects of civil legal relationships are characterized.

Grounds for civil legal circulation of physical and disembodied things are analyzed. The system of transactions with movable property that provide transfer of ownership and arising of secondary property rights on such property is researched. Conditions and features of use of such protections means as vindication, restitution, conduction tort claim etc. are determined.

Keywords: movable property, movables, legal relationships, rotection, real rights, things, objects

Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент
Мороз М. В.

Підписано до друку 05.05.2015 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 1212.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77